

Edukacja dla przedsiębiorczości: pomiedzy przedsiebiorczą pedagogiką a edukacją ekonomiczną i biznesową

STRESZCZENIE

Edukacja dla przedsiębiorczości postrzegana jest jako jedno z najważniejszych wyzwań współczesnych systemów edukacyjnych oraz rozwoju społeczno-gospodarczego. Łączy ona w sobie dorobek nauk behawioralnych oraz nauk ekonomicznych. Jej nieodzowną częścią jest niewątpliwie szeroko rozumiana edukacja ekonomiczna (w tym edukacja biznesowa i edukacja finansowa), w swoim zakresie jest jednak dużo szersza, a wspomaga ją bardzo rozwinięta dydaktyka – przedsiębiorcza pedagogika. Głównym celem tego artykułu jest usystematyzowanie poglądów na edukację dla przedsiębiorczości w szerszym kontekście łączącym dorobek pedagogiki oraz nauk ekonomicznych. Krytyka piśmiennictwa została tu zastosowana jako podstawowa metoda badawcza.

→ **SŁOWA KLUCZOWE** – PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, EDUKACJA DLA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI, PRZEDSIĘBIORCZA PEDAGOGIKA, EDUKACJA BIZNESOWA, EDUKACJA EKONOMICZNA

SUMMARY

Entrepreneurship Education: Between Entrepreneurial Pedagogy and Economic Education

Entrepreneurship education is perceived as one of the key challenges of modern education systems and socio-economic growth and development. Entrepreneurship education combines behavioral and economic sciences. Economic education (including business education and financial education) is undoubtedly an indispensable part of the broadly understood entrepreneurship education, which is much wider in scope and is supported by highly developed teaching methods – entrepreneurial pedagogy. The main objective of this paper is to systematize the views on entrepreneurship education in the broader context combining the achievements of pedagogy and business studies (economics

and management). The literature review as well as its constructive criticism are the main research methods used in the paper.

→ **KEYWORDS** – ENTREPRENEURSHIP, ENTREPRENEURSHIP EDUCATION, ENTREPRENEURIAL PEDAGOGY, BUSINESS EDUCATION

Wstęp

Postawy i intencje przedsiębiorcze, innowacyjność, kreatywność, inicjatywność to główne z atrybutów pożądaných na rynku pracy, stąd nauczanie uniwersyteckie winno tak kształtować swoje programy, aby wyposażyć swoich absolwentów nie tylko w odpowiednią wiedzę fachową, niezbędne umiejętności, ale i pożądane postawy przedsiębiorcze¹. Edukacja dla przedsiębiorczości jest o wiele szerszym zagadnieniem niż edukacja ekonomiczna czy biznesowa. Dotyczy ona nie tylko studentów kierunków ekonomicznych i menedżerskich, ale także studentów kierunków nieekonomicznych, w tym zwłaszcza technicznych oraz humanistycznych². Przedsiębiorczy uniwersytet zatem powinien kształcić kadry, które będą umiały znaleźć się na współczesnym rynku pracy, przy jednoczesnym wysokim poziomie kształcenia w danej dyscyplinie naukowej, oferując wysoki poziom wykształcenia akademickiego³.

Celem artykułu jest usystematyzowanie poglądów na edukację dla przedsiębiorczości w szerszym kontekście łączącym dorobek pedagogiki oraz nauk ekonomicznych. Z jednej strony artykuł omawia przedsiębiorcze metody nauczania⁴, które

¹ Por. A. Brzozowska, B. Glinka, A. Postuła, *Role of University in Creating Entrepreneurial Attitudes*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 51-72.

² Por. L. Kwieciński, A. Młodzińska-Granek, *Academic Entrepreneurship in the Humanities and Social Sciences: Reserach Conducted among Students of Wrocław University*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 33-50; M. Płaziak, T. Rachwał, *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w polskich uniwersytetach na studiach nieekonomicznych (na przykładzie kierunku geografia)*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 249-266.

³ Por. K. Wach, *Szkoły wyższe w służbie dla rozwoju przedsiębiorczości lokalnej*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 95 (2002).

⁴ W zasadzie chodzi o metody kształcenia (nauczania-uczenia się), w polskiej literaturze jednak powszechnie stosuje się określenie metody nauczania,

wywodzą się z dydaktyki, a nurt ten w anglojęzycznej literaturze przedmiotu określany jest jako przedsiębiorcza pedagogika⁵, gdyż w zestawieniu z tradycyjną – jak podkreśla B.C. Powell – nie jest ustrukturalizowana i bazuje na spontanicznym nauczaniu-uczeniu się⁶. Z drugiej strony artykuł pobieżnie przybliży zakres edukacji ekonomicznej (w tym edukacji biznesowej oraz edukacji finansowej). Na tym tle wyłania się edukacja dla przedsiębiorczości łącząca obydwa wspomniane nurty. Metodycznie artykuł stanowi syntetyczny przegląd literatury przedmiotu i jego konstruktywną krytykę.

Przedsiębiorcza pedagogika

Przedsiębiorcza pedagogika⁷ (*entrepreneurial pedagogy, entrepreneurship pedagogy*) jako termin z powodzeniem przyjął się w literaturze anglosaskiej (zarówno wśród pedagogów, jak i ekonomistów)⁸, choć w polskim środowisku pedagogicznym jest z ogromnym oporem przyjmowany, a polskim ekonomistom na ogół jest nieznany jako termin teoretyczny, ale w praktyce powszechnie się go stosuje, bowiem przedsiębiorcza pedagogika (a w zasadzie – używając polskiej nomenklatury – przedsiębiorcza dydaktyka) zajmuje się metodami nauczania sprzyjającymi kształtowaniu przedsiębiorczej postawy. Przedsiębiorcza pedagogika wyrasta z koncepcji konscientyzacji (br. *conscientização*, ang. *conscientization*) stworzonej przez brazylijskiego teologa

choć metody aktywne skupiają się bardziej na uczeniu się niż tradycyjnym nauczaniu.

⁵ W literaturze anglojęzycznej występuje wyraźne odróżnienie przedsiębiorczej pedagogiki (*entrepreneurial pedagogy, entrepreneurship pedagogy*) od edukacji na rzecz (dla) przedsiębiorczości (*entrepreneurship education*), które nie są terminami synonimicznymi.

⁶ Por. B.C. Powell, *Dilemmas in Entrepreneurship Pedagogy*, „Journal of Entrepreneurship Education” 2013, vol. 16, s. 101-102.

⁷ Autor używa zwrotu przedsiębiorcza pedagogika zgodnie z oryginalnym angielskim uzaniem, czyli jako synonimu dydaktyki, bowiem w większości pedagogicznych tekstów anglojęzycznych *pedagogy* używane jest nagminnie w znaczeniu *the art or science of teaching, instruction* (sztuka lub nauka uczenia, instruktaż).

⁸ Por. D.F. Kuratko, *Entrepreneurship. Theory, Process, Practice*, Mason, OH 2009, s. XXX.

Tabela 1. Charakterystyka porównawcza kształcenia przedsiębiorczego i klasycznego

Kształcenie klasyczne	Kształcenie przedsiębiorcze
Uczenie się od nauczyciela	Uczenie się od siebie nawzajem
Pasywna rola uczącego się jako słuchacza	Uczenie się przez działanie
Uczenie się ze źródeł pisanych przez czytanie	Uczenie się przez debaty i osobistą wymianę informacji
Uczenie się w ramach nakreślonych przez nauczyciela jako eksperta	Uczenie się przez własne odkrywanie z wykorzystaniem porad nauczyciela
Uczenie się przez uzyskiwanie opinii zwrotnej od nauczyciela	Uczenie się przez interakcje z wieloma osobami
Uczenie się w dobrze zorganizowanym środowisku z wykorzystaniem planu zajęć	Uczenie się w elastycznym, nieformalnym środowisku
Uczeniu nie powinno towarzyszyć korzystanie z cudzych wzorców	Uczenie się przez obserwację działań innych, odwzorowanie najlepszych praktyk
Uczeniu towarzyszy obawa związana z popełnieniem błędów i porażką	Uczenie się metodą prób i błędów, które służą doskonaleniu
Uczenie się przez robienie notatek	Uczenie się przez rozwiązywanie problemów

Źródło: adaptacja z A.A. Gibb, *The Enterprise Culture and Education. Understanding Enterprise Education and Its Links with Small Business, Entrepreneurship and Wider Educational Goals*, „International Small Business Journal” 1993, vol. 11, no. 3, s. 24.

i pedagoga Paolo Freire'a⁹, dla którego celem pracy dydaktycznej nie jest ani przekazywanie wiedzy, ani wdrożenie określonych sposobów zachowania, ale wspólne zmierzanie do przebudzenia i rozwoju świadomości zaangażowanej (perspektywa pedagogiki krytycznej). Konscientyzacja jest zatem budzeniem świadomości, a w pedagogice przedsiębiorczej świadomość przedsiębiorcza jest nieodzowna¹⁰. Obok wspomnianych filozoficzno-teologicznych korzeni pedagogiki przedsiębiorczej ma ona bardzo pragmatyczny wymiar, sprowadzający się do przedsiębiorczego nauczania (*entrepreneurial teaching*) będącego przeciwieństwem

⁹ Por. P. Freire, *Conscientização: teoria e prática da libertação: uma introdução ao pensamento*, São Paulo 1979.

¹⁰ Por. K. Berglund, A.W. Johansson, *Entrepreneurship, Discourses and Conscientization in Processes of Regional Development*, „Entrepreneurship & Regional Development” 2007, vol. 19, s. 499-525.

nauczania tradycyjnego (klasycznego), czyli do wykorzystywania aktywnych metod nauczania, które od kilku dekad są dominujące w pedagogice, zwłaszcza w dydaktyce ogólnej i metodykach szczegółowych nauczania¹¹. L.G. Davies oraz A.A. Gibb¹² podkreślają, że używanie tradycyjnych metod nauczania do kształtowania kompetencji, świadomości i postaw przedsiębiorczych jest niewystarczające, stąd proponowane jest przedsiębiorcze podejście do procesu nauczania-uczenia się (tab. 1)¹³.

Metody nauczania są bardzo różnie klasyfikowane, ze względu na kryterium podziału, stopień szczegółowości czy podejście danego autora¹⁴. I.N. Steyn wyróżnia trzy grupy metod nauczania, a mianowicie metody indykatywne (*indicative*), metody odkrywczcze (*self-discovering*) oraz metody interaktywne (*interactive*)¹⁵, natomiast J. Cawood, A.H. Strydom oraz N.T. van Loggerenberg wyróżniają cztery podstawowe grupy, takie jak metody podające (*lecture*), dyskusje dydaktyczne (*discussion*), praca zespołowa (*group work*) i praca samodzielna (*self-activity*), przy czym A.E. Carl uwzględnia także eksperymentalne uczenie się (*experimental learning*) jako piątą grupę będącą mieszanką wcześniejszych czterech rodzajów metod (rys. 1)¹⁶.

¹¹ Por. R. Tasnim, S. Yahya, *Playing Entrepreneurship: Can Games Make a Difference?*, „Entrepreneurial Practice Review” 2013, vol. 2, no. 4, s. 4-16.

¹² Por. L.G. Davies, A.A. Gibb, *Recent Research in Entrepreneurship*, London 1991.

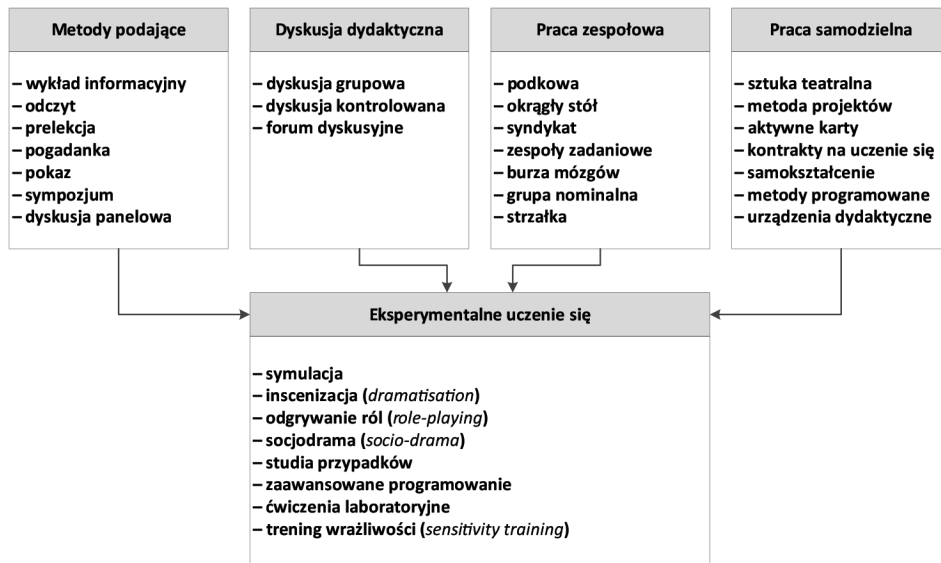
¹³ Por. L.A. Marques, C. Albuquerque, *Entrepreneurship Education and the Development of Young People Life Competences and Skills*, „Journal of Entrepreneurship Perspectives”, vol. 1, no. 2, s. 60; G.J.P. Maas, W. Fox, *Entrepreneurship and Public Management*, Cape Town 1997, s. 33; G. Rabbior, *Elements of a successful entrepreneurship/economics education program*, w: *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, red. C.A. Kent, New York 1990, s. 53-65.

¹⁴ Omówienie różnych klasyfikacji można znaleźć w pracy: Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2009, s. 85-87.

¹⁵ Por. A.E. Carl, *Teacher Empowerment Through Curriculum Development: Theory Into Practice*, Cape Town 2009, s. 95.

¹⁶ Por. tamże, s. 96.

Rysunek 1. Klasyfikacja metod nauczania w ujęciu A.E. Carla

Źródło: A.E. Carl, *Teacher Empowerment Through Curriculum Development: Theory Into Practice*, dz. cyt., s. 96.

Z kolei w Polsce od lat 60. XX wieku powszechnie uznany jest podział W. Okonia na metody podające, problemowe, eksponujące i praktyczne¹⁷, który został poddany pewnym adaptacjom i rozszerzeniom (o grupę metod programowanych), a który w swojej zmodyfikowanej wersji zyskał uznanie wśród dydaktyków i metodyków. Cz. Kupisiewicz przedstawia bardzo podobną typologię pięciu grup metod: oglądowych (opartych na obserwacji), werbalnych (opartych na słowie), praktycznych, gier dydaktycznych, nauczania programowanego¹⁸. Jak konstatują F. Lourenco oraz O. Jones¹⁹, przedsiębiorcze nauczanie wymaga stosowania szerokiego wachlarza metod aktywnych, zwłaszcza aktywizujących metod problemowych wyzwających w uczących się własną inicjatywność, bowiem trzon metod przedsiębiorczych tworzą właśnie metody problemowe (*problem solving*), określane także jako kreatywne myślenie (*creative thinking*), krytyczne myślenie (*critical thinking*) czy uczenie się przez odkrywanie (*learning by discovery*,

¹⁷ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2003.

¹⁸ Por. Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2009, s. 87-109.

¹⁹ Por. F. Lourenco, O. Jones, *Developing entrepreneurship education: Comparing traditional and alternative teaching approach*, „International Journal of Entrepreneurship Education” 2006, vol. 4, s. 111-140.

discovery learning)²⁰. Za metody nauczania przedsiębiorczego można uznać metody problemowe, programowane, eksponujące oraz praktyczne, a także ich mieszanki stanowiące metody zintegrowane (rys. 2). Metody podające są powszechnie uważane za klasyczne. V.O. Acero, E.S. Javier oraz H.P. Castro katalog ten uzupełniają o bardzo popularne w anglosaskich uniwersytetach metody raportowania (*reporting method*)²¹ polegające na pisaniu różnego rodzaju krótkich raportów pisemnych według ściśle określonych zasad (np. refleksja, *story-telling*, technika H.C. Morrisona²²). Uczelnie amerykańskie, a także zachodnioeuropejskie, już od kilku dekad intensywnie zastępują je metodami przedsiębiorczymi. P.L. Sharma podkreśla, że w dzisiejszej szkole popularniejsze od czasochłonnych metod problemowych jest nauczanie problemowo-objaśniające (*expository teaching*), które w odróżnieniu od nauczania problemowego pozwala na ujawnienie uczącym się zasad i rozwiązań, mających zastosowanie w danym ćwiczeniu, a jednocześnie istotną rolę ogrywa inspirowanie studentów do działania²³.

Jest wiele zalet metod przedsiębiorczych, najważniejszą jednak z nich – jak konstatuje S. Ram – jest ich dostosowanie do współczesnego uczącego się (ucznia, studenta), dla którego metody tradycyjne są zupełnie niewłaściwe, oderwane od rzeczywistości społeczeństwa informacyjnego, a przede wszystkim wysoce nieefektywne²⁴. Metody przedsiębiorcze pomagają lepiej zrozumieć wiadomości teoretyczne oraz otaczającą rzeczywistość społeczno-gospodarczą, a także pozwalają na rozwinięcie zdolności analitycznych, negocjacyjnych, przywódczych i pracy w zespole, a ponad wszystko eliminują monotonię metod klasycznych i zwiększają zaangażowanie na zajęciach²⁵. Metody

²⁰ Por. P.L. Sharma, *Discovery Teaching and Learning*, New Delhi 2005, s. 1.

²¹ Por. V.O. Acero, E.S. Javier, H.P. Castro, *Principles and Strategies of Teaching*, Manila 2000, s. 126.

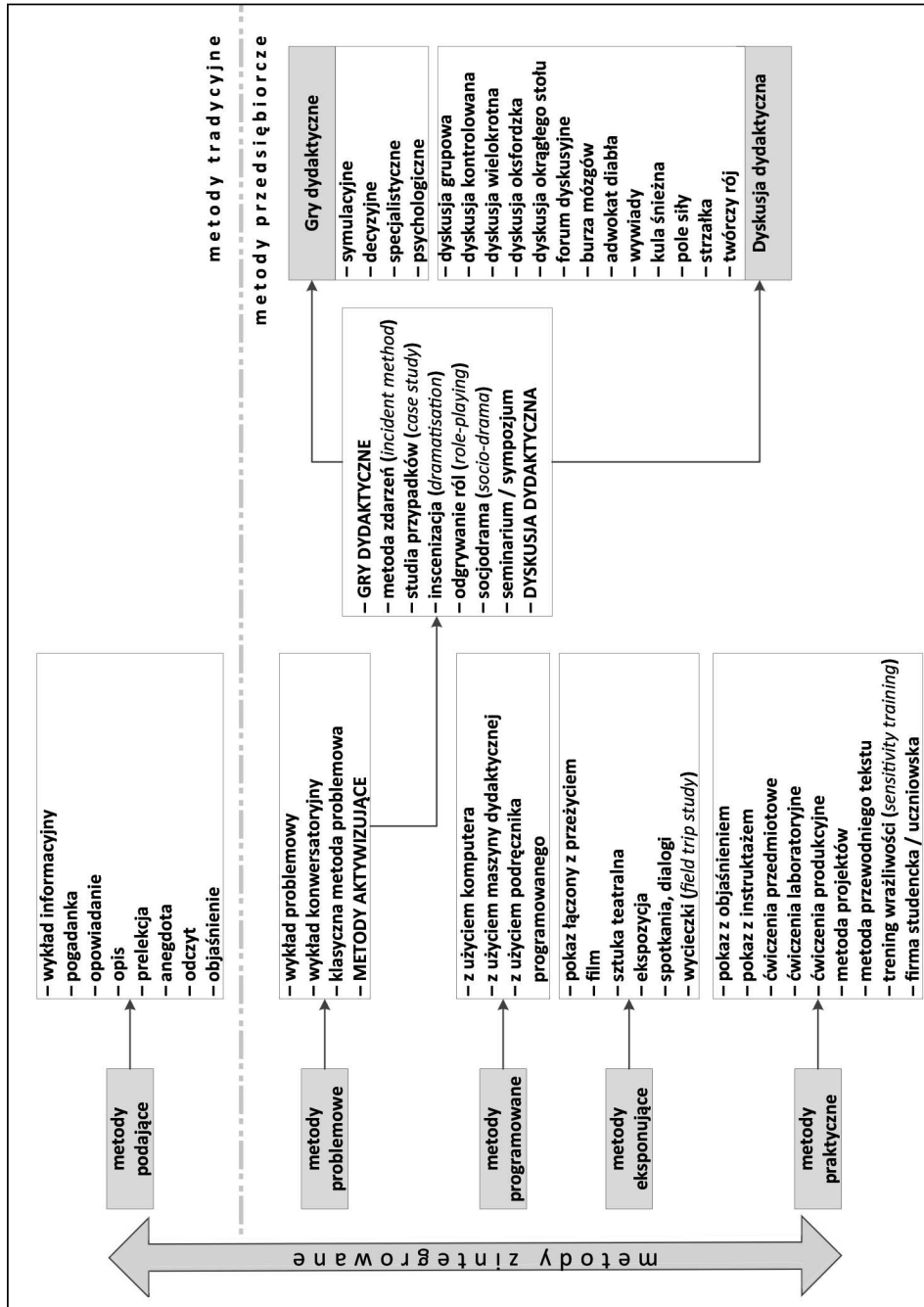
²² Por. M.B. Garcia, *Focus on Teaching – Approaches, Methods, Techniques*, Manila 2006, s. 100-108.

²³ Por. A. Żur, *Exploring the Role of Inspiration in Entrepreneurship Education*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 179-194.

²⁴ Por. S. Ram, *Modern Teaching Methods*, New Delhi 2007, s. 196.

²⁵ Por. A. Gawęł, *The case study method in entrepreneurial and managerial education in a knowledge-based economy*, w: *The case study method in business education*, red. Ph. Ammermen i in., Poznań 2012, s. 36.

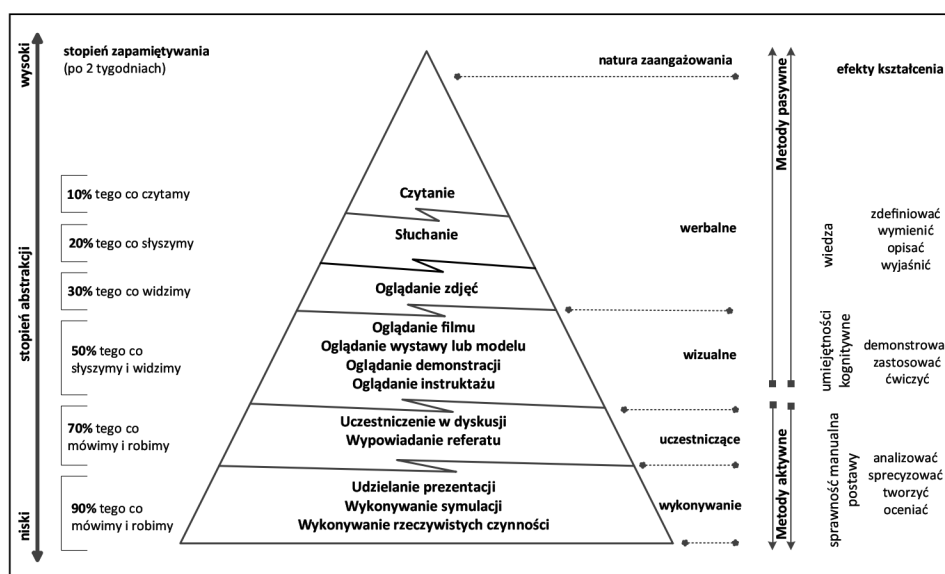
Rysunek 2. Metody przedsiębiorcze w ogólnej typologii metod nauczania

Źródło: opracowanie własne na podstawie F. Szlosek, *Wstęp do dydaktyki przedmiotów zawodowych*, Radom 1998, s. 91; A.E. Carl, *Teacher Empowerment Through Curriculum Development: Theory Into Practice*, dz. cyt., s. 96; M.B. Garcia, *Focus on Teaching – Approaches, Methods, Techniques*, Manila 2006, s. 28-29.

przedsiębiorcze przewyższają te klasyczne w kwestii stopnia zapamiętywania informacji oraz nabywania umiejętności (rys. 3), co już w latach 50. XX wieku udowodnił E. Dale, a jego następcy kontynuowali te badania, podając nawet konkretne dane w zakresie stopnia zapamiętywania (w %).

Rysunek 3. Piramida zapamiętywania w procesie nauczania-uczenia się w ujęciu E. Dale'a

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Dale, *Audio-visual methods in teaching*, New York 1946.

Obecnie doświadczamy, jak można przypuszczać, jednego z największych przeorganizowań całego systemu edukacyjnego, zwłaszcza metod nauczania i środków dydaktycznych. Współczesne wyzwania cywilizacyjne całkowicie zmieniają oblicze współczesnej edukacji. Na popularności zyskuje e-learning (*online learning*) oraz m-learning (*mobile learning*), a przynajmniej połączenie tradycyjnego nauczania z nauczaniem online (*blended-learning*). Nauczanie interaktywne wykorzystujące przedsiębiorcze metody dydaktyczne, w tym gry strategiczne, staje się nieodzowne²⁶. Jak podkreśla M. Urbaniec, współczesna

²⁶ Por. A. Gawel, *Strategic management games from the perspective of a business trainer* (chapter 4), w: *The Strategic Management Virtual Game Method in Business Education*, red. A. Gawel, M. Pietrzykowski, Warszawa 2014, s. 77-94.

gospodarka i współczesne zmiany społeczne wymagają permanentnych zmian w programach i organizacji nauczania²⁷.

Edukacja ekonomiczna i biznesowa

Zarówno edukacja ekonomiczna, jak i edukacja biznesowa są ściśle związane z naukami ekonomicznymi, przy czym kierowane są zarówno do studentów kierunków ekonomicznych i menedżerskich, jak i studentów kierunków nieekonomicznych.

Edukacja ekonomiczna (*economic education, economics education*)²⁸ krzewi wiedzę o gospodarce oraz podmiotach ją tworzących i zakorzeniona jest w ekonomii (jako samodzielnej dyscyplinie w ramach nauk ekonomicznych).

Z kolei edukacja biznesowa (*business education*)²⁹, określana czasem jako edukacja menedżerska (*managerial education, management education*)³⁰, promuje wiedzę na temat teorii, koncepcji oraz procesów biznesowych, a także zarządzania przedsiębiorstwem, a zakorzeniona jest w naukach o zarządzaniu (jako samodzielnej dyscyplinie w ramach nauk ekonomicznych). Warto zaznaczyć, że edukacja biznesowa może być ściśle ukierunkowana sektorowo, na przykład biznes turystyczny czy gospodarowanie nieruchomościami³¹.

Obecnie, zwłaszcza w aspekcie globalnego kryzysu finansowego i zadłużeniowego, coraz częściej mówi się o odrębnej edukacji finansowej (*financial education, financial literacy*,

²⁷ Por. M. Urbaniec, *Współczesne wyzwania edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 218.

²⁸ Por. D. Colander, *The Art of Teaching Economics*, „International Review of Economics Education” 2004, vol. 3, no. 1, s. 63-76.

²⁹ Por. P. Benson, *The Evolution of Business Education in the US*, „Decision Line” 2004, vol. 35, no. 2, s. 17-20; S. Kurek, T. Rachwał, *The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union*, „Europa XXI” 2010, vol. 19, s. 127-142.

³⁰ Por. R. Bennett, V. Langford, *Managerial Effectiveness and Management Education*, „Journal of European Industrial Training” 1980, vol. 4, no. 6, s. 17-20.

³¹ Por. B. Marona, M. Głuszak, *The Ties that Bind? Real Estate Education in Europe and Regulatory Framework in Poland*, „The New Educational Review” 2014, vol. 35, no. 1, s. 187-201.

financial literacy education)³², której przedmiotem nauczania są szeroko pojmowane nauki o finansach (osobistych, publicznych, przedsiębiorstw), ale zwłaszcza rynki kapitałowe i zasady inwestowania na nich. W literaturze przedmiotu częściej występuje pojęcie „financial literacy” odwołujące się w swoim semantycznym znaczeniu do podstawowej umiejętności czytania i pisania oraz przeciwdziałaniu analfabetyzmowi, stąd edukacja finansowa na bardzo podstawowym poziomie (*financial literacy education*) staje się obecnie jednym z najważniejszych członów edukacji ekonomicznej, edukacji dla przedsiębiorczości, ale i edukacji *per se*. Z tego powodu pod auspicjami OECD opracowano nawet modelowe założenia edukacji finansowej, jakie powinny obowiązywać na całym świecie³³. Edukacja finansowa zakorzeniona jest w finansach jako odrębnej dyscyplinie akademickiej w ramach nauk ekonomicznych. To właśnie w ramach edukacji finansowej występuje najwięcej restrykcji kwalifikacyjnych (wymagane są certyfikaty lub uprawnienia do wykonywania danej pracy, np. makler, główny księgowy, analityk finansowy, doradca podatkowy, doradca inwestycyjny, audytor, biegły rewident, certyfikaty ACCA, CFA, CIMA czy CIA)³⁴.

Ekonomia, zarządzanie oraz finanse jako przedmioty zawodowe mają swoją własną metodykę nauczania przedmiotów ekonomicznych³⁵, która oczywiście bazuje na dydaktyce ogólnej, w tym także na metodach nauczaniach omówionych powyżej.

Wielu autorów postuluje wyraźne rozgraniczenie kształcenia w zakresie przedsiębiorczości od edukacji ekonomicznej³⁶, choć

³² Por. L. Blue, P. Grootenboer, M. Brimble, *Financial literacy education in the curriculum: Making the grade or missing the mark?*, „International Review of Economics Education” 2014, <DOI: dx.doi.org/10.1016/j.iree.2014.07.005>.

³³ Por. W. Bosshardt, W.B. Walstad, *National standards for financial literacy: rationale and content*, „Journal of Economics Education” 2014, vol. 45, no. 1, s. 63-70.

³⁴ Choć uprawnienia takie pożądane są także w innych zawodach menedżerskich (np. członek rady zarządczej, certyfikaty PMI, PCM, IPMA, PRINCE2).

³⁵ Por. *Teaching Economics and Business*, red. S. Hodgkinson, M. Jephcote, Heinemann 1997; *Teaching Economics*, red. G.B.J. Atkinson, Heinemann 1989.

³⁶ Por. Ch. Volkmann i in., *Educating the Next Wave of Entrepreneurs. Unlocking Entrepreneurial Capabilities to Meet the Global Challenges of the 21st Century. A Report of the Global Education Initiative*, Geneva 2009, s. 19; *Entrepreneurship in higher education, especially with non-business studies*, Final report of the Expert Group, European Commission – Enterprise and Industry Directorate-General, Brussels – March 2008, s. 8; *Entrepreneurship Everywhere:*

nie jest to łatwe zadanie. W naukach ekonomicznych, zwłaszcza w naukach o zarządzaniu, dominuje obecnie przedsiębiorczy model zarządzania (*entrepreneurial management*), natomiast w ekonomii na dobre zagościł paradygmat gospodarki przedsiębiorczej (*entrepreneurial economy*)³⁷. Trudno jest obecnie oddzielić edukację ekonomiczną, czy – uściślając – edukację biznesową, od edukacji przedsiębiorczości. Niewątpliwie szeroko rozumiana edukacja ekonomiczna stanowi istotną część edukacji na rzecz przedsiębiorczości.

Edukacja dla przedsiębiorczości

Edukacja dla przedsiębiorczości z całą pewnością różni się zarówno od przedsiębiorczej pedagogiki, jak i szeroko pojmowanej edukacji ekonomicznej (w tym edukacji biznesowej i edukacji finansowej). Niemniej jednak dostrzec można pewne elementy styczne, a nawet wspólne. Warto dokonać swego rodzaju delimitacji tego pojęcia. Najlepiej jest to uczynić poprzez filozoficzno-logiczną determinację pojęcia przedsiębiorczość.

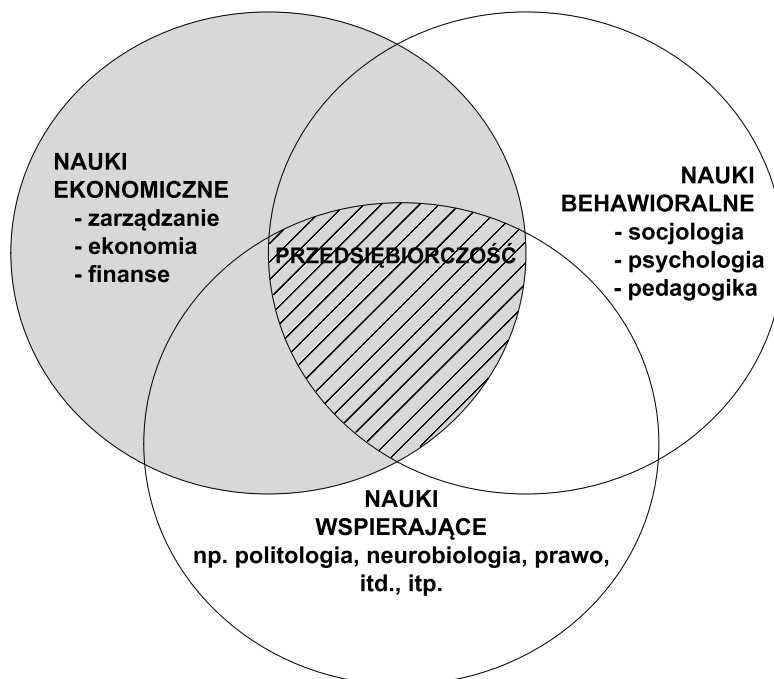
Przedsiębiorczość, bez najmniejszego wątpienia, jest traktowana w realiach zachodnioeuropejskich oraz amerykańskich jako w pełni samodzielna dyscyplina akademicka (dydaktyka) i naukowa (badania), łącznie z prawem do doktoryzowania w zakresie przedsiębiorczości³⁸. Niestety inaczej jest w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie przedsiębiorczość jest traktowana albo jako część nauk ekonomicznych (głównie zarządzanie, ekonomia), lub jako część nauk humanistycznych (głównie socjologia, psychologia, kulturoznawstwo). Niewątpliwie potwierdza to tylko wysoką interdyscyplinarność przedsiębiorczości (rys. 4).

The Case for Entrepreneurship Education, Consortium for Entrepreneurship Education, Columbus, OH 2008, s. 3.

³⁷ Por. K. Wach, *Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości* (rozdział 1), w: *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*, red. K. Zieliński, Warszawa 2014, s. 13-30.

³⁸ Por. K. Wach, *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2013/9.

Rysunek 4. Delimitacja przedsiębiorczości jako interdyscyplinarnego obszaru badań

Źródło: opracowanie własne.

J.M. Veciana³⁹, analizując artykuły zgłaszane na jedną z największych na świecie i najbardziej wpływowych konferencji z zakresu przedsiębiorczości (RENT) w latach 1987-2006, w analitycznych okresach pięcioletnich, dostrzega wyraźną przewagę artykułów z zarządzania (57,7% – samodzielnie obliczona średnia arytmetyczna za pięć okresów analitycznych zawartych w artykule) nad pozostałymi dyscyplinami naukowymi (ekonomia – 9,6%, psychologia – 4,2%, socjologia i kulturoznawstwo – 13,1%, pozostałe dyscypliny łącznie – 15,4%). Z danych cząstkowych wynika, że udział ekonomii i zarządzania spada, choć zarządzanie pozostaje główną domeną badawczą. W badanym okresie aż trzykrotnie spadło zainteresowanie psychologią w badaniach nad przedsiębiorczością (z 6,4% w 1987 do 2,2 w 2006), natomiast

³⁹ Por. J.M. Veciana, *Entrepreneurship as a scientific research programme*, w: *Entrepreneurship, Concepts, Theory and Perspective*, red. A. Cuervo i in., Heidelberg 2007; L.J. Fillion, L.-P. Dana, P.-A. Julien, J.M. Veciana, T.A. Johannessen, M.G. Raith, *The Future of Entrepreneurship Research: Results of a Research Workshop with Invited Speakers and Discussants at the International Council for Small Business World Conference in Halifax*, „International Journal of Entrepreneurship & Small Business” 2010, vol. 11, no. 2, s. 105-120.

socjologiczne badania nad przedsiębiorczością wzrosły blisko pięciokrotnie (z 3,25% w 1987 do 15,2% w 2006). Udział innych dyscyplin naukowych pozostaje na dość wysokim poziomie (16,2% w 2006), a wliczane są tutaj takie dyscypliny jak neurobiologia, geografia, antropologia, prawo, politologia itd. Można przyjąć za J.C. Sánchezem⁴⁰, że podstawowe trzy dyscypliny w obrębie nauk ekonomicznych łącznie (zarządzanie, ekonomia, finanse) przeważają nad dyscyplinami nauk humanistycznych, mimo to jednoznacznie widać, że przedsiębiorczość jest wysoce interdyscyplinarna (rys. 4, tab. 2).

Tabela 2. Interdyscyplinarność przedsiębiorczości w ujęciu J.M. Veciana

Dyscyplina / Poziom	Zarządzanie	Ekonomia	Psychologia	Socjologia
NANO / MIKRO (poziom jednostki)	behawioralna teoria przedsiębiorcy – modele tworzenia nowych przedsięwzięć – koncepcja X-efektywności Leibensteina	przedsiębiorczość jako czwarty czynnik produkcji – teoria przedsiębiorczego zysku – teoria wyboru w warunkach niepewności	– teoria cech – teoria psychodynamiczna	– teoria ról – teoria sieci
MIKRO / MEZO (poziom przedsiębiorstwa)	– modele sukcesu i porażki nowych przedsięwzięć	– teoria kosztów transakcyjnych		– teoria sieci – teoria inkubacji – teoria ewolucyjna
MAKRO (poziom gospodarki)		– teoria rozwoju gospodarczego Schumpetera – teoria endogenicznego rozwoju regionalnego	– teoria przedsiębiorcy Kirznera	– teoria rozwoju gospodarczego Webera – teoria zmiany społecznej – teoria ekologii populacji – teoria instytucjonalna

Źródło: adaptacja z J.M. Veciana, *Entrepreneurship as a scientific research programme*, w: *Entrepreneurship, Concepts, Theory and Perspective*, dz. cyt.; L.J. Filion, L.-P. Dana, P.-A. Julien, J.M. Veciana, T.A. Johannessen, M.G. Raith, *The Future of Entrepreneurship Research: Results of a Research Workshop with Invited Speakers and Discussants at the International Council for Small Business Business World Conference in Halifax*, art. cyt., s. 105-120.

Dokonując próby pewnego uporządkowania terminologicznego, warto wprowadzić dość szerokie pojęcie edukacji na rzecz przedsiębiorczości (edukacji dla przedsiębiorczości), która obejmuje zarówno edukację formalną, jak i edukację nieformalną,

⁴⁰ Por. J.C. Sánchez, *Entrepreneurship as a legitimate field of knowledge*, „Psicothema” 2011, vol. 23, no. 3, s. 427-432.

w tym kształcenie ustawiczne przez całe życie zgodnie z koncepcją *lifelong learning*⁴¹. W tej drugiej kategorii mieszczą się przede wszystkim szkolenia i kursy dla przedsiębiorców, jak i samodoskonalenie. W ramach edukacji formalnej należy wyróżnić co najmniej trzy szczeble edukacji na rzecz przedsiębiorczości⁴²: edukację elementarną (do 14. roku życia)⁴³, edukację średnią⁴⁴, edukację akademicką (I, II oraz III stopień studiów). Tak w ramach formalnej, jak i nieformalnej edukacji na rzecz przedsiębiorczości należy zidentyfikować co najmniej trzy komponenty edukacji w zakresie przedsiębiorczości (realizowanej w ramach danego przedmiotu szkolnego, danego kursu akademickiego, danego modułu kształcenia), a mianowicie⁴⁵:

1. Przedsiębiorczość indywidualna: edukacja w zakresie przedsiębiorczego dynamizmu – która promuje przedsiębiorcze postawy⁴⁶, takie jak kreatywność, innowacyjność, inwencyjność, własną inicjatywę, komunikatywność, intraprzsiębiorczość. Komponent ten czerpie z szeroko rozumianych nauk behawioralnych (psychologia, socjologia, pedagogika, neurobiologia,

⁴¹ Por. M. Najda-Janoszka, K. Wach, *Lifelong Learning in the Fields of Tourism in the European Union taking Poland into Special Consideration*, w: *Entrepreneurship in Tourism and Sport Business*, red. M. Bednarczyk, Kraków 2008, s. 45-58.

⁴² Por. K. Wach, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Warszawa 2007, s. 120-127; K. Wach, *Entrepreneurship Education in Poland*, „ERENET Profile” 2008, vol. III, no. 3(11), s. 36-44; M. Pietrzykowski, *Entrepreneurship in Higher Education – the case of Poland*, w: *Fostering Education in Entrepreneurship*, red. M. Dabić, M. Pietrzykowski, Poznań 2011, s. 113-128.

⁴³ Szerzej zob. T. Rachwał, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej*, w: *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, red. B. Muchacka, t. II, Kraków 2006, s. 427-434.

⁴⁴ Szerzej zob. S. Berger, R. Canning, M. Dolan, S. Kurek, M. Pilz, T. Rachwał, *Curriculum-making in pre-vocational education in the lower secondary school: A regional comparative analysis within Europe*, „Journal of Curriculum Studies” 2012, vol. 44, no. 5, s. 679-701.

⁴⁵ Por. K. Wach, *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, art. cyt., s. 246-257.

⁴⁶ Por. J. Guzmán, F. Liñán, *Perspectives on Entrepreneurial Education: A US-Europe Comparison*, Madrid 2005, s. 6-7.

antropologia, kulturoznawstwo) i związany jest z intencjami przedsiębiorczymi⁴⁷.

2. Przedsiębiorczość biznesowa: edukacja biznesowa – która dostarcza wiedzy i kształtuje umiejętności potrzebne do podejmowania przedsięwzięć o charakterze biznesowym, komercyjnym i społecznym.
3. Otoczenie przedsiębiorczości: edukacja ekonomiczna i edukacja finansowa – jako komponent wspomagający, dostarcza wiedzy na temat otoczenia, w jakim funkcjonuje przedsiębiorstwo, przedsiębiorca czy dane przedsięwzięcie. Jego zadaniem jest promocja wiedzy ekonomicznej, niezbędnej we współczesnej rzeczywistości.

Jest to holistyczne ujęcie procesu nauczania – edukacji w zakresie kreatywności oraz przedsiębiorczości (*enterprise and entrepreneurship education*, EEE), które promuje brytyjska Agencja Zapewnienia Jakości w Szkolnictwie Wyższym QAA⁴⁸. Edukacja w zakresie przedsiębiorczych przedsięwzięć (*enterprises education*) definiowana jest jako proces wyposażania uczniów i/lub studentów (względnie absolwentów) w bogate zdolności do generowania pomysłów, a także kształtowania umiejętności niezbędnych do realizacji tych pomysłów. Z kolei edukacja w zakresie przedsiębiorczości (*entrepreneurship education*) ma na celu przygotować uczniów i/lub studentów w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw wymaganych w kontekście tworzenia nowego przedsięwzięcia lub własnej działalności gospodarczej⁴⁹, co z kolei przekłada się na wzrost gospodarczy, czyli bogacenie się społeczeństwa⁵⁰.

⁴⁷ Szerzej zob. J.J. Moreno, K. Wach, *The Entrepreneurial Profile of Students Participating in the Academic Entrepreneurship Course: Pilot Study Results*, „Horizonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 11-32.

⁴⁸ Por. *Enterprise and Entrepreneurship Education. Guidance for UK Higher Education Providers*, Draft for Consultations, The Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA), February 2012, maszynopis powielony, s. 2 i 7.

⁴⁹ Por. S. Kurek, T. Rachwał, M. Szubert, *Business Competencies in Polish School Curricula: Opinions of Teachers and Social Partners*, w: *Fit for Business. Pre-Vocational Education in European Schools*, red. M. Pilz, S. Berger, R. Caning, Springer 2012, s. 61-88.

⁵⁰ Por. S. Kurek, T. Rachwał, *The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union*, „Europa XXI” 2010, vol. 19, s. 127-142; T. Rachwał, *Entrepreneurship Education as a Growth Stimulus for Family Firms* (Chapter 9), w: *Exploring the Dynamics of Entrepreneurship*, red. A. Surdej, K. Wach, Toruń 2010, s. 139-156; N. Daszkiewicz,

Podsumowanie

Konkludując, można zatem stwierdzić, że celem nauczania przedsiębiorczości (edukacji na rzecz przedsiębiorczości) jest promowanie kreatywności, innowacji i samozatrudnienia, a obejmuje ono w swoich założeniach między innymi⁵¹:

- rozwijanie osobistych cech i umiejętności, które stanowią podstawę ducha przedsiębiorczości i przedsiębiorczego zachowania (kreatywność, poczucie inicjatywy, podejmowanie ryzyka, niezależność, pewność siebie, przywództwo, duch zespołu);
- podnoszenie świadomości uczniów i/lub studentów na temat samozatrudnienia i przedsiębiorczości, jak również możliwości dalszej kariery;
- pracę na konkretnych projektach biznesowych lub w ramach działalności gospodarczej;
- zapewnienie szczególnych umiejętności biznesowych oraz wiedzy o tym, jak założyć własny biznes i pomyślnie go prowadzić.

Celem edukacji dla przedsiębiorczości, obejmującej przekazywanie wiedzy, nabywanie umiejętności oraz kształtowanie postaw⁵², jest krzewienie przedsiębiorczości (postaw przedsiębiorczych) w życiu osobistym, społecznym i zawodowym uczących się. W praktyce pozwala to uczącym się odkryć, poznać i doświadczyć mechanizmów przedsiębiorczości procesowej, które warunkują osiągnięcie pożądaných celów edukacji dla przedsiębiorczości. W rezultacie tak zaprogramowanego procesu kształcenia uczący się kształtują swoją przedsiębiorczość osobowościową przejawiającą się w proaktywności i innowacyjności, gotowości na zmiany oraz działaniu, czyli aktywnej inicjatywności.

Education as a Stimulating Factor for Entrepreneurship Education, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 165-178.

⁵¹ Por. I. Kozłinska, *Contemporary Approaches to Entrepreneurship Education*, „Journal of Business Management” 2011, vol. 4, s. 207; M. Raposo, A. do Paço, *Entrepreneurship Education: Relationship between Education and Entrepreneurial Activity*, „Psicothema” 2011, vol. 23, no. 3, s. 454; T.N. Garavan, B. O’Cinneide, *Entrepreneurship Education and Training Programmes: A Review and Evaluation*, „Journal of European Industrial Training” 1994, vol. 18, no. 8, s. 5.

⁵² Por. J. Heinonen, S.A. Poikkijoki, *An Entrepreneurial-Directed Approach to Entrepreneurship Education: Mission Impossible?*, „Journal of Management Development” 2006, vol. 25, no. 1, s. 83.

Konieczne jest, aby pamiętać, że „edukacja dla przedsiębiorczości jest czymś więcej niż szkoleniem przygotowującym do prowadzenia własnego biznesu, ukazuje ona, jak rozwijać przedsiębiorcze postawy, umiejętności i wiedzę, które łącznie umożliwiają studentom wcielanie pomysłów w czyn”⁵³. Kraje europejskie w zakresie intensywności edukacji na rzecz przedsiębiorczości doganiają Stany Zjednoczone Ameryki, co więcej w Europie zachodzi wysoki stopień europeizacji edukacji dla przedsiębiorczości⁵⁴. To z kolei, jak podkreślają M. Płaziak oraz T. Rachwał, promuje europejską kulturę przedsiębiorczości, która jest specyficzna, zwłaszcza w porównaniu do amerykańskiej⁵⁵. Obecnie badania naukowe nad edukacją dla przedsiębiorczości przeżywają swój rozkwit na całym świecie, a wiele ważnych czasopism naukowych prowadzi ciekawą dyskusję na jej temat. Jak stwierdza J. Vanevenhoven, naturalnym kolejnym krokiem w rozwoju badań w dziedzinie edukacji dla przedsiębiorczości będzie pomiar efektywności kształcenia w zakresie przedsiębiorczości⁵⁶.

BIBLIOGRAFIA

- Acero V.O., Javier E.S., Castro H.P., *Principles and Strategies of Teaching*, Rex Book Store Inc., Manila 2000.
- Bennett R., Langford V., *Managerial Effectiveness and Management Education*, „Journal of European Industrial Training” 1980, vol. 4, no. 6, s. 17-20.
- Benson P., *The Evolution of Business Education in the US*, „Decision Line” 2004, vol. 35, no. 2, s. 17-20.
- Berger S., Canning R., Dolan M., Kurek S., Pilz M., Rachwał T., *Curriculum-making in pre-vocational education in the lower secondary school: A regional comparative analysis within Europe*, „Journal of Curriculum Studies” 2012, vol. 44, no. 5, s. 679-701.

⁵³ *Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*, European Commission – DG Enterprise & Industry, Brussels – June 2013, s. 6.

⁵⁴ Por. K. Wach, *Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe – Looking Back and Looking Forward*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 11-32.

⁵⁵ Por. M. Płaziak, T. Rachwał, *Entrepreneurship Courses in Spatial Management Studies in Polish Universities*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, vol. 110, s. 711.

⁵⁶ Por. J. Vanevenhoven, *Advances and Challenges in Entrepreneurship Education*, „Journal of Small Business Management” 2014, vol. 51, no. 3, s. 467.

- Berglund K., Johansson A.W., *Entrepreneurship, Discourses and Conscientization in Processes of Regional Development*, „Entrepreneurship & Regional Development” 2007, vol. 19, s. 499-525.
- Blue L., Grootenboer P., Brimble M., *Financial literacy education in the curriculum: Making the grade or missing the mark?*, „International Review of Economics Education” 2014, <DOI: dx.doi.org/10.1016/j.iree.2014.07.005>.
- Bosshardt W., Walstad W.B., *National standards for financial literacy: rationale and content*, „Journal of Economics Education” 2014, vol. 45, no. 1, s. 63-70.
- Brzozowska A., Glinka B., Postuła A., *Role of University in Creating Entrepreneurial Attitudes*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 51-72.
- Carl A.E., *Teacher Empowerment Through Curriculum Development: Theory Into Practice*, 3 ed. Juta & Company Ltd, Cape Town 2009.
- Colander D., *The Art of Teaching Economics*, „International Review of Economics Education” 2004, vol. 3, no. 1, s. 63-76.
- Daszkiewicz N., *Education as a Stimulating Factor for Entrepreneurship Education*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 165-178.
- Davies L.G., Gibb A.A., *Recent research in entrepreneurship*, Paper presented at the Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop, Gower, London 1991.
- Enterprise and Entrepreneurship Education. Guidance for UK Higher Education Providers, Draft for Consultations*, The Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA), February 2012, mimeo.
- Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*, European Commission – DG Enterprise & Industry, Brussels – June 2013.
- Entrepreneurship Everywhere: The Case for Entrepreneurship Education*, Consortium for Entrepreneurship Education, Columbus, OH 2008.
- Entrepreneurship in higher education, especially with non-business studies*, Final report of the Expert Group, European Commission – Enterprise and Industry Directorate-General, Brussels – March 2008.
- Filion L.J., Dana L.-P., Julien P.-A., Veciana J.M., Johannessen T.A., Raith M.G., *The Future of Entrepreneurship Research: Results of a Research Workshop with Invited Speakers and Discussants at the International Council for Small Business Business World Conference in Halifax*, „International Journal of Entrepreneurship & Small Business”, 2010, vol. 11, no. 2, s. 105-120.
- Freire P., *Conscientização: teoria e prática da libertação: uma introdução ao pensamento*, Cortez & Moraes, São Paulo 1979.
- Garavan T.N., O’Cinneide B., *Entrepreneurship Education and Training Programmes: A Review and Evaluation*, „Journal of European Industrial Training” 1994, vol. 18, no. 8, s. 3-12.
- Garcia M.B., *Focus on Teaching – Approaches, Methods, Techniques*, ed. 2, Rex Book Store Inc., Manila 2006, s. 100-108.
- Gaweł A., *Strategic management games from the perspective of a business trainer* (chapter 4), w: *The Strategic Management Virtual Game Method in Business Education*, red. A. Gaweł, M. Pietrzykowski, Wydawnictwo Ius at Tax, Warszawa 2014, s. 77-94.

- Gaweł A., *The case study method in entrepreneurial and managerial education in a knowledge-based economy*, w: *The Case Study Method in Business Education*, red. Ph. Ammerman i in., Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2012, s. 25-38.
- Guzmán J., Liñán F., *Perspectives on Entrepreneurial Education: A US-Europe Comparison*, Universidad Antonio de Nebrija, Madrid 2005.
- Heinonen J., Poikkijoki S.A., *An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible?*, „Journal of Management Development” 2006, vol. 25, no. 1.
- Kozłinska I., *Contemporary Approaches to Entrepreneurship Education*, „Journal of Business Management” 2011, no. 4, s. 205-220.
- Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki*, WSiP, Warszawa 2009.
- Kuratko D.F., *Entrepreneurship. Theory, Process, Practice*, 8th ed., South-Western Cengage Learning, Masson OH 2009.
- Kurek S., Rachwał T., Szubert M., *Business Competencies in Polish School Curricula: Opinions of Teachers and Social Partners*, w: *Fit for Business. Pre-Vocational Education in European Schools*, red. M. Pilz, S. Berger, R. Canning, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer 2012, s. 61-88.
- Kurek S., Rachwał T., *The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union*, *Europa XXI*, 2010, vol. 19, PAN, Warszawa, s. 127-142.
- Kwieciński L., Młodzińska-Granek A., *Academic Entrepreneurship in the Humanities and Social Sciences: Reserach Conducted among Students of Wrocław University*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 33-50.
- Lourenco F., Jones O., *Developing entrepreneurship education: Comparing traditional and alternative teaching approach*, „International Journal of Entrepreneurship Education” 2006, vol. 4, s. 111-140.
- Maas G.J.P., Fox W., *Entrepreneurship and Public Management*, Juta & Co. Ltd., Cape Town 1997.
- Marona B., Głuszak M., *The Ties that Bind? Real Estate Education in Europe and Regulatory Framework in Poland*, „The New Educational Review” 2014, vol. 35, no. 1, s. 187-201.
- Marques L.A., Albuquerque C., *Entrepreneurship Education and the Development of Young People Life Competences and Skills*, „Journal of Entrepreneurship Perspectives”, vol. 1, no. 2.
- Moreno J.J., Wach K., *The Entrepreneurial Profile of Students Participating in the Academic Entrepreneurship Course: Pilot Study Results*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 11-32.
- Najda-Janoszka M., Wach K., *Lifelong Learning in the Field of Tourism in the European Union taking Poland into Special Consideration*, w: *Entrepreneurship in Tourism and Sport Business*, red. M. Bednarczyk, Fundacja dla Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 45-58.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, wyd. 5, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Pietrzykowski M., *Entrepreneurship in Higher Education – the case of Poland*, w: *Fostering Education in Entrepreneurship*, red. M. Dabić,

- M. Pietrzykowski, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011, s. 113-128.
- Powell B.C., *Dilemmas in Entrepreneurship Pedagogy*, „Journal of Entrepreneurship Education” 2013, vol. 16, s. 99-112.
- Płaziak M., Rachwał T., *Entrepreneurship Courses in Spatial Management Studies in Polish Universities*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, vol. 110, s. 710-718
- Płaziak M., Rachwał T., *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w polskich uniwersytetach na studiach nieekonomicznych (na przykładzie kierunku geografia)*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 249-266.
- Rabbior G., *Elements of a successful entrepreneurship/economics education program*, w: *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, red. C.A. Kent, Quorum Books, New York NY 1990, s. 53-65.
- Rachwał T., *Entrepreneurship Education as a Growth Stimulus for Family Firms* (Chapter 9), w: *Exploring the Dynamics of Entrepreneurship*, red. A. Surdej, K. Wach, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 139-156.
- Rachwał, T., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej*, w: *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, red. B. Muchacka, t. II, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 427-434.
- Ram S., *Modern Teaching Methods*, 3rd ed., Sarup & Sons, New Delhi 2007.
- Raposo M., do Paço A., *Entrepreneurship Education: Relationship between Education and Entrepreneurial Activity*, „Psicothema” 2011, vol. 23, no. 3, s. 453-457.
- Sánchez J.C., *Entrepreneurship as a legitimate field of knowledge*, „Psicothema” 2011, vol. 23, no. 3, s. 427-432.
- Sharma P.L., *Discovery Teaching and Learning*, Sarup & Sons, New Delhi 2005.
- Tasnim R., Yahya S., *Playing Entrepreneurship: Can Games Make a Difference?*, „Entrepreneurial Practice Review” 2013, vol. 2, no. 4, s. 4-16.
- Teaching Economics*, red. G.B.J. Atkinson, The Economics Association, Heinemann Educational Books, Heinemann 1989.
- Teaching Economics and Business*, red. S. Hodgkinson, M. Jephcote, Economics and Business Education Association, Heinemann 1997.
- Urbaniec M., *Współczesne wyzwania edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 209-230.
- Vanevenhoven J., *Advances and Challenges in Entrepreneurship Education*, „Journal of Small Business Management” 2014, vol. 51, no. 3, s. 466-470.
- Veciana J.M., *Entrepreneurship as a scientific research programme*, w: *Entrepreneurship, Concepts, Theory and Perspective*, red. A. Cuervo i in., Springer-Verlag Berlin, Heidelberg 2007.
- Volkman Ch. i in., *Educating the Next Wave of Entrepreneurs. Unlocking Entrepreneurial Capabilities to Meet the Global Challenges of*

- the 21st Century. A Report of the Global Education Initiative*, World Economic Forum, Geneva 2009.
- Wach K., *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2013/9, s. 246-257.
- Wach K., *Entrepreneurship Education in Poland*, „ERENET Profile” 2008, vol. III, no. 3 (11), s. 36-44.
- Wach K., *Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe – Looking Back and Looking Forward*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 11-32.
- Wach K., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 120-127.
- Wach K., *Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości* (rozdział 1), w: *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*, red. K. Zieliński, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014, s. 13-30.
- Wach K., *Szkoły wyższe w służbie dla rozwoju przedsiębiorczości lokalnej*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 95 (2002).
- Żur A., *Exploring the Role of Inspiration in Entrepreneurship Education*, „Horyzonty Wychowania” 2014, vol. 13, nr 26, s. 179-194.